

Ferd Crone

Arbeidsduurverkorting

25 uur met behoud van loon?

Herfst 1984 is bepalend voor de eventuele voortgang van een ontwikkeling naar een meerjarige arbeidsduurverkorting¹ (adv). De eerste ronde adv die in 1982 begon met het akkoord van werkgevers en werknemers in de Stichting van de Arbeid is nu vrijwel voltooid, zodat nu moet worden onderhandeld over verlenging van de kontrakten. Omdat de ervaringen hiermee niet onverdeeld positief zijn, zal het adv-proces niet automatisch voortgaan. Er zullen groepen werknemers zijn die niet bereid zijn opnieuw te kiezen voor adv met weinig herbezetting en evenredige loonsverlaging. Aan de andere kant zullen er wederom veel werkgevers zijn die adv zien als een extra kostenpost en een bron van organisatorische problemen. De voorstanders van adv zullen met goede argumenten moeten komen.

In dit stuk zal ik nagaan of het mogelijk en wenselijk is om het proces van arbeidsduurverkorting te intensiveren en wel zodanig dat in de jaren negentig een 25-urige werkweek is bereikt. De aanleiding tot deze beschouwing is het verschijnen van een tweetal studies over arbeidsduurverkorting. Het betreft een boek van Paul de Beer van het Wetenschappelijk Bureau van de PvdA en een van De Boer e.a., werkzaam bij het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.² Beide publikaties geven veel *informatie* over de vele kanten van het adv-gebeuren. Opmerkelijk is echter dat in deze publikaties, evenals in veel andere studies en voorstellen – zoals in het plan-Van Dam en in studies van het Centraal Planbureau (CPB, 1984a,c) – adv als een weinig aantrekkelijk *perspektief* naar voren komt. Vaak ziet men een voortgang van adv in de toekomst min of meer als ongewijzigde voortzetting van de ervaringen in 1983-1984: dat wil zeggen adv met op-

42

---

1. Onder arbeidsduurverkorting versta ik in dit artikel een verkorting van de arbeidstijd per dag, week, maand of jaar met een overwegend kollektief karakter. Deeltijdarbeid, die op individuele keuzen van werknemers of werkgevers berust, valt buiten deze definitie.

2. De Beer (1984) en De Boer e.a.

(1984). De auteurs van de tweede publikatie zijn werkzaam bij de Directie Koördinatie Werkgelegenheidsbeleid, die zich eerder heeft onderscheiden door het opstellen van de Werkgelegenheidsnota's van oud-minister Den Uyl en minister De Koning.

nieuw aanzienlijke koopkrachtoffers en matige werkgelegenheids-effekten. In dergelijke studies klinkt dan ook een ondertoon door dat adv 'nu eenmaal moet', maar wel moeilijk of nauwelijks realiseerbaar is gezien de vereiste offers. Ze dragen duidelijk het stempel van de tijd waarin ze zijn geschreven: de recessiejaren 1980-1983. Ik zal daarentegen proberen aan te geven dat er, juist in een meerjarig perspectief, mogelijkheden zijn om de inkomensoffers te minimaliseren en toch aanzienlijke werkgelegenheidsresultaten te boeken.

Hiertoe zal ik eerst, veelal met behulp van materiaal uit beide genoemde publikaties, op een aantal aspecten van adv ingaan. Ter afsluiting zal ik aangeven dat een 25-urige werkweek, te bereiken in 1995, de werkloosheid zou kunnen oplossen en de deelneming van vrouwen aan de (betaalde) arbeid kan vergroten. Voorts wordt afgeleid hoe de economische ontwikkeling er daarbij voor het overige zou moeten uitzien, wil adv zonder grote loonoffers kunnen plaatsvinden.

Vooraf zij opgemerkt dat ik adv hier vooral beschouw als een instrument voor het bereiken van volledige (betaalde) werkgelegenheid. Andere, niet minder belangrijke sociaal-economische doelstellingen als emancipatie, herverdeling van inkomen en verbetering van arbeidsomstandigheden komen slechts zijdelings aan de orde.

Arbeidsaanbod

Werkgelegenheidsbeleid, en dus ook arbeidsduurverkorting, is erop gericht betaald werk te scheppen voor de gehele beroepsbevolking. Onder de beroepsbevolking verstaan we alle leden van de totale bevolking van 15- tot 64-jarigen, voor zover zij niet deelnemen aan onderwijs of bijzondere regelingen als de VUT en voor zover zij niet arbeidsongeschikt zijn. Veel (gehuwde) vrouwen bieden zich echter niet uitdrukkelijk aan op de arbeidsmarkt. Zoals bekend is het deelnemingspercentage van vrouwen in Nederland aanzienlijk lager dan in omliggende landen.

In tabel 1 is aangegeven hoe het arbeidsaanbod zich tot 1990/1995 zal ontwikkelen. Daaruit blijkt dat er nu reeds voor ca 1,1 mln personen geen betaald werk is. Dit zijn de geregistreerde werklozen en een – hier op 300.000 personen geschat – deel van de verborgen werkloosheid in de arbeidsongeschiktheidsregelingen. Voorts is rekening gehouden met verborgen werkloosheid onder vrouwen, door veronderstelling van een deelnemingspercentage van vrouwen dat zal zijn opgelopen tot 45%. Dat is vrijwel het deelnemingspercentage dat in andere westerse landen geldt. Zelfs als in 1990/1995 deze deelneming zou worden bereikt is de participatie van mannen en vrouwen aan betaalde arbeid dan nog lang niet gelijk.

tabel 1

Enkele aspecten van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt (miljoenen personen)

		1983	1990	1995
1983	werkgelegenheid*	5,0		
	geregistreerde werkloosheid	0,8		
	'officieel' arbeidsaanbod	5,8	+	
	verborgen werkloosheid in WAO/AAW	0,3		
	arbeidsaanbod in 1983	6,1	+	
1990	groei arbeidsaanbod tot 1990		0,6	+
	vereiste werkgelegenheid in 1990		6,7	
1995	groei arbeidsaanbod tot 1995			0,2
	vereiste werkgelegenheid in 1995			6,9

* In arbeidsjaren 4,6 mln.

Bron: CPB (1983; 1984b)

Een en ander betekent – bij het peil van de huidige werkgelegenheid in personen – dat in 1990 voor 1,7 mln personen een betaalde baan zou moeten zijn gekreëerd en in 1995 voor nog eens 200.000 extra. Naar verwachting zal het arbeidsaanbod na 1995 nauwelijks meer toenemen en door een vermindering van de bevolkingsomvang na 2000 zelfs gaan dalen om ongeveer in 2030 op het niveau van 1983 terug te keren. Dit laatste gegeven maakt het mogelijk dat de deelneming van vrouwen na 1995 zal kunnen stijgen *zonder* dat het totale arbeidsaanbod stijgt (uiteraard kan de vrouwendeelneming al eerder stijgen, maar dan brengt dat een sterkere toename van het totale aanbod mee). Over het verwachte arbeidsaanbod wordt in het algemeen gelijklopend gedacht, omdat de basis van deze verwachting, de groei van het aantal 15- tot 64-jarigen, voor de eerstkomende twintig jaar vrijwel vastligt.

44

Ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit

De ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen, hier steeds uitgedrukt in huidige arbeidsjaren (gemeten bij een 40-urige werkweek), hangt af van de totale produktiegroei en van de produktiviteitsstijging. Beide zijn, meer dan het arbeidsaanbod, op middellange termijn te beïnvloeden door economisch beleid. Uiteraard is het uit een oogpunt van werkgelegenheid wenselijk bij een bepaalde produktiviteitsstijging een zo groot mogelijke produktiegroei te bewerkstelligen. Opvallend in vele toekomstbeschuwingen over de produktiviteitsontwikkeling is dat die zeer moeilijk beïnvloedbaar wordt geacht. Gewezen wordt dan op de internationale dimensie van de technologische vernieuwing, die in sterke mate de trendmatige ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit bepaalt. Bovendien worden aan een zo snel mogelijke produktiviteits-

groeï vele voordelen toegedacht, zoals een verbetering van de internationale konkurrentiepositie. Beide argumenten voeren vaak tot de gedachte dat de overheid zich juist ten aanzien van de technologische ontwikkeling moet richten op het scheppen van de beste randvoorwaarden voor en ondersteuning van technologische vernieuwing. Mikro-ekonomisch gezien is dit een begrijpelijke stellingname omdat ondernemers altijd streven naar produktiviteitsverbetering, op zoek als zij zijn naar maximaal rendement en kostenbeheersing en het verminderen van de afhankelijkheid van arbeid. Dit is een gegeven, althans in een ekonomische orde waarin de winstnemings- en investeringsbeslissingen zijn gedecentraliseerd en worden gerekend tot de belangrijkste bevoegdheden van de individuele ondernemers.³ Makro-ekonomisch heeft een dergelijk gedrag echter vergaande gevolgen.

Ten eerste leidt een maximale produktiviteitsgroeï bij gelijkblijvende produktieomvang tegelijkertijd tot een maximaal werkgelegenheidsverlies. Ten minste is dan ook een 'flankerend' beleid noodzakelijk waardoor een produktiegroeï wordt gerealiseerd die in staat is het werkgelegenheidsverlies te kompenseren (zie hierna). Dit is mede van belang omdat de maatschappelijke kosten van het werkgelegenheidsverlies (sociale uitkeringen) de beoogde kostenreduktie ongedaan kunnen maken.

Ten tweede is het sektorale aspekt van produktiviteitsstijging van belang. Een snelle produktiviteitsstijging in sommige sektoren leidt *daar* tot een werkgelegenheidsverlies, dat – bij het huidige stelsel van premieheffing op de lonen – via premiedrukverhoging in hoofdzaak moet worden gedragen door *andere* sektoren, die gekenmerkt zijn door een achterblijvende produktiviteitsontwikkeling of een hoge arbeidsintensiteit.

Deze afwenteling kan wellicht worden tegengegaan door een gunstige relatieve prijs van arbeidskracht ten opzichte van kapitaal. Na jarenlange pleidooien door onder andere de FNV wint deze gedachte veld, getuige uitspraken van de president van de Nederlandsche Bank Duisenberg en minister-president Lubbers.

Het sektorale aspekt van de produktiviteitsgroeï biedt nog een beleids-perspektief, namelijk dat van het temperen van de makro-ekonomische produktiviteitsstijging door een verschuiving ten gunste van relatief laag-produktieve sektoren als de dienstensektoren (ook de partikuliere, zoals toerisme, kinderopvang, wasserijen, reparatiebedrijven en kleinschalige en alternatieve produktiebedrijven). Paul de Beer noemt deze

---

3. Dat de technologische ontwikkeling niet aan het vrije spel der marktkrachten hoeft te worden overgelaten wordt goed aangegeven door W.

Buitelaar, Jac. Christis en R. Vreeman, Naar een democratisch technologiebeleid, *Socialisme en Democratie* 1983 (12).

mogelijkheid in zijn studie ook, maar acht haar binnen afzienbare termijn onhaalbaar gezien de hiervoor vereiste organisatorische omschakeling en mentaliteitsverandering. Dit verbaast mij, omdat de ook door hem bepleite omvangrijke adv geen geringere veranderingen teweeg zal brengen. Bovendien kan het *samengaan* van adv met het langs sektorale weg temperen van de makro-ekonomische arbeidsproductiviteitsontwikkeling voor beide bevorderlijk zijn. Het lijkt mij derhalve wel van belang om de *gemiddelde* produktiviteitsontwikkeling te vertragen door de ontwikkeling van laag-productieve sectoren te bevorderen, zonder dat de produktiviteitsontwikkeling in de andere sectoren geforceerd wordt aangetast.

tabel 2

Ontwikkeling van produktie, werkgelegenheid en arbeidsproductiviteit in de gehele ekonomie en in de marktsektor (jaarlijkse veranderingen in %)

	1963-1973	1973-1979	1979-1982	1963-1982
<i>gehele ekonomie</i>				
werkgelegenheid	0.7	0.2	-0.1	0.3
reëel nationaal inkomen	5.6	1.5	-1.0	3.1
arbeidsproductiviteit	4.9	1.3	-0.9	2.8
<i>marktsektor</i>				
werkgelegenheid	0.4	-0.5	-2.2	-0.4
bruto toegevoegde waarde (marktprijzen, reëel)	5.8	2.5	-1.2	3.0
arbeidsproductiviteit	5.4	3.0	1.0	3.4

Bron: berekend op basis van CPB-gegevens

In tabel 2 zijn enige empirische gegevens samengevat. Daaruit blijkt dat de arbeidsproductiviteitsontwikkeling in de marktsektor altijd, en soms zelfs ruim, boven de 2% heeft gelegen. Alleen in de ernstige recessiejaren 1979-1982 (en daarvoor al in 1975) lagen de cijfers iets lager. In de kwartaire sektor is de produktiviteitsgroei lager, zodat makro-ekonomisch de produktiviteit ook lager is geweest.

Ekonomische groei

Terwijl aan de invloed die het beleid kan uitoefenen op de produktiviteitsontwikkeling vaak wordt getwijfeld, geldt dit minder voor de mogelijkheid de ekonomische groei te beïnvloeden. Uiteraard zijn er over de beste ekonomische politiek wel zeer uiteenlopende opvattingen, van bijvoorbeeld aanbodekonomen tot keynesianen. De Beer is hierover in zijn studie wel erg summier; slechts hier en daar wordt melding gemaakt van de noodzaak van een stimulerend beleid.

De Boer c.s. zijn over een eveneens door hen gewenst stimuleringsbeleid veel duidelijker. In logisch vervolg op hun analyse van de oorzaken van de huidige crisis bepleiten zij een driesporenbeleid, met als eerste element een internationaal gekoördineerd beleid ter voorkoming van nieuwe deflatoire ontwikkelingen. Voorts komen aan de orde het makro-ekonomisch beleid (loonkostenbeheersing, structureel bezuinigingsbeleid en verlaging van de kollektieve lastendruk) en structuurbeleid (voorwaardenscheppend beleid, gerichte overheidsinvesteringen en ook het rechtstreeks door de overheid doen ontstaan van investeringen in de marktsektor, vooral gericht op 'leading sectors'). Het betreft hier in feite een soort policy-mix van elementen die de lezer zal herkennen uit de Wagner-hoek, maar ook met enige keynesiaanse aspecten. Hoewel konkretisering van dergelijke beleidssuggesties in hun studie sporadisch zijn, geven De Boer c.s. toch kwantitatieve resultaten voor de werkgelegenheidsontwikkeling tot 1990. In een *optimistische* variant, bij een hoge wereldhandelsgroei (4% per jaar)⁴ en een succesvol nationaal beleid zoals zij dat zelf voorstaan, groeit de werkgelegenheid 0,7% per jaar vanaf het niveau van 1982. In de *pessimistische* variant, met een half zo hoge groei van de wereldhandel en een restriktief beleid, is er een werkgelegenheidsverlies van 0,5% per jaar. Deze percentages zijn ontleend aan CPB-berekeningen, die inmiddels overigens door het Planbureau weer zijn bijgesteld. De werkgelegenheidsontwikkeling in bedrijven zal zich, als verschil tussen produktie- en produktiviteitsgroei, tot 1987 vermoedelijk tussen de -1 en +5% per jaar blijven bewegen, afhankelijk van het ekonomisch beleid en de wereldhandel (CPB, 1984 c). Kortom, het blijft gissen naar de precieze ekonomische ontwikkeling.

Een andere benadering van het vraagstuk is eerst de *gewenste* werkgelegenheidsontwikkeling (inklusief adv) vast te stellen. Vervolgens kan bij verschillende varianten voor de verwachte produktiviteitsontwikkeling eenvoudig de ekonomische groei worden afgeleid die vereist is. Voor het ekonomisch beleid zijn er dan duidelijke taakstellingen. Verderop (onder *Arbeidsduurverkorting als taakstelling*) zal ik hiertoe een poging doen.

Arbeidsduurverkorting in de kwartaire sektor

Bijzondere aandacht vergt adv in de kwartaire sektor omdat daar voor de werkgelegenheid en financiering andere normen gelden dan in bedrijven. Beide worden min of meer politiek bepaald en niet zozeer door belangen als winstmaximalisatie en kostenbeheersing, die in de

---

4. Overigens zou ik een wereldhandelsgroei van 4% niet optimistisch hoog noemen. In de ramingen voor

1983-1987 schat het Centraal Planbureau deze groei op 5 à 5.5% per jaar (CPB, 1984a, b, c).

marktsektor gelden. Door de regering kunnen aantallen formatieplaatsen worden toegewezen, onder financiering van de loonkosten uit de loonsom van ambtenaren, uit een verlaging van andere begrotingsposten of uit heffingen.

Voorts wordt ook de produktie van ambtenaren en andere werknemers in de kwartaire sektor vooral politiek bepaald en niet door een marktmechanisme met een fluktuerende omvang van vraag en aanbod en prijsreacties. Vanwege het geringe gebruik van kapitaalgoederen en de hoge arbeidsintensiteit wordt ten slotte meestal verwacht dat vrijwel geen produktiviteitsverbetering per gewerkt uur mogelijk is. De Boer c.s. spreken zich hierover niet expliciet uit, maar omdat zij uitgaan van 100% herbezetting van de vrijkomende arbeidstijd achten zij kennelijk een produktiviteitsstijging niet goed mogelijk; ook Paul de Beer is die mening toegedaan. Ik volg hen daarin. Een kanttekening is wel dat ook in sommige kwartaire diensten de automatisering toeslaat en daar arbeidsplaatsen op de tocht zet. Gezien de nog talrijke onvervulde kwartaire diensten hoeft dit echter nog geen werkgelegenheidsverlies te betekenen, maar dit vergt uiteraard wel een politieke keuze.

De Boer c.s. hebben de politieke keuze van het kabinet-Lubbers gevolgd waar zij voor de kwartaire sektor tot 1986 een verlies van 45.000 arbeidsplaatsen aanhouden, met in de pessimistische variant nog eens 45.000 in de periode tot 1990 en in de optimistische variant een stabilisatie na 1986. Zij achten kennelijk hun stimuleringsgedachte niet van toepassing op de kwartaire sektor.

Financiering en inkomensgevolgen

Vaak, en ook in beide hier besproken publikaties, wordt aan *adv* de eis van *kostenneutraliteit* verbonden — een begrip om even bij stil te staan. Uitgangspunt bij deze eis is dat door *adv* de loonkosten per eenheid produkt niet mogen stijgen, om de (internationale) concurrentiepositie en de rendementspositie van bedrijven niet aan te tasten.

De Boer c.s. vullen deze randvoorwaarde onjuist in, waar ze schrijven dat de eis neerkomt op looninlevering *evenredig met adv* (28). Immers, als door *adv* de arbeidsproduktiviteit per uur stijgt, en daar gaan ook zij van uit, is voor kostenneutraliteit minder dan evenredige inlevering voldoende.

Paul de Beer zet dit aspekt wel korrekt uiteen en konkludeert terecht dat bij evenredige inlevering met de arbeidsproduktiviteitsverandering in plaats van met de *adv*, in feite ingeleverd wordt herbezetting, dus voor nieuwe arbeidsplaatsen. Let wel: het gaat hierbij steeds om een produktiviteitsverandering *door adv*. In het zoeken naar mogelijkheden om *adv* kostenneutraal te financieren is dat een beperkte invalshoek. Immers er is in bedrijven ook sprake van een jaarlijkse produktiviteitsstijging, bijvoorbeeld vanwege automatisering en reorganisatie, die *los van adv* staat en die ik daarom de *autonome*

produktiviteitsstijging noem (deze kwam bij de bepaling van de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit hierboven reeds aan de orde). Deze kan in de financiering van adv een rol spelen. De Beer merkt wel op dat de kostenneutraliteit gerelateerd moet worden aan de ontwikkeling die zich zonder adv zou hebben voorgedaan, maar hij verbindt hieraan geen konklusies over extra financieringsmogelijkheden.

Tot hier is sprake van financiering van de kosten van adv in de bruto-loonsfeer in bedrijven. De inkomensgevolgen in de netto-loonsfeer zullen anders zijn, omdat de premie- en belastingheffing niet proportioneel maar degressief, respektievelijk progressief zijn. In beide publikaties worden de gevolgen hiervan bij 10% adv belicht op grond van een studie van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP, 1982). Daaruit blijkt dat bij de huidige belasting- en premietarieven de netto-inkomens dan niet met 10% maar met 5 à 7,5% zullen teruglopen, afhankelijk van de hoogte van het inkomen. Deze cijfers, door De Beer geaktualiseerd met tarieven voor 1983, zijn illustratief bij kleine stapjes adv. Zij zijn dat echter niet meer bij een grotere mate van adv, omdat dan de tariefstelling niet ongewijzigd *kan* blijven. Immers bij 10% adv of méér zal het stelsel van premie- en belastingheffing aangepast moeten worden aan de nieuwe arbeids- en vooral inkomensverdeling. Ook hier was wellicht een meer taakstellende benadering beter geweest, bijvoorbeeld uitgaande van de vraag hoeveel belastingdruk bij x% adv *vereist* zal zijn om het overheidsbudget op peil te houden. Bij de nu door de auteurs gevolgde benadering blijft onduidelijk of door adv in de overheidsfinanciën grote overschotten of tekorten zullen ontstaan.

Arbeidsduurverkorting als taakstelling

In de beide publikaties, en ook in bijvoorbeeld het plan-Van Dam, wordt voorgesteld door adv het gat tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt te dichten. De te verwachten aanbodsontwikkeling is wel ongeveer bekend; alleen verschillen de opvattingen over het gewenste deelnemingspercentage voor vrouwen (zie boven). De andere kant van het gat, de vraag naar werk, is voor de toekomst met veel onzekerheden omgeven, omdat die afhankelijk is van de onzekere verwachtingen ten aanzien van de groei van productie en produktiviteit.

De Boer c.s. wagen zich daarom niet aan een schatting van een minimaal noodzakelijke adv. Van Dam komt wel met een doelstelling, namelijk de 25-urige werkweek in 1990, om in dat jaar de werkloosheid te hebben opgelost. De Beer reageert op de onzekerheden door verschillende varianten (van +2% tot -2%) voor de werkgelegenheids-groei te geven en ook verschillende alternatieven voor de deelneming

van vrouwen. De lezer kan dan zelf een taakstelling voor adv kiezen. Afgezien van deze directe arbeidsmarkt cijfers voor vraag en aanbod geeft geen van de auteurs zicht op de overige economische ontwikkelingen tot 1990 of daarna. Dat is jammer, omdat daardoor de adv-perspektieven die zij kunnen presenteren ernstig worden beperkt. De ontwikkeling van de vraag op de arbeidsmarkt komt immers niet uit de lucht vallen, maar hangt af van de groei van de produktiviteit en produktie. En het maakt natuurlijk veel uit of een werkgelegenheidsontwikkeling van zeg -1% het gevolg is van een economische groei van 0% of van 2% per jaar (en dus een arbeidsproduktiviteitsontwikkeling van respectievelijk $+1$ of $+3\%$). Het is niet zozeer de vereiste omvang van de adv die dan verandert (want het werkgelegenheidsverlies blijft 1%), maar vooral financieringsmogelijkheden, kostenneutraliteit en winst kunnen bij verschillende groeicijfers anders uitpakken. Door adv los te maken van de overige economische ontwikkeling, houdt kostenneutraliteit al gauw in dat evenredig met adv moet worden ingeleverd. De produktiviteitsverbetering die louter het gevolg is van adv wordt immers in het algemeen niet zo groot geacht (CPB, 1984 a; Crone, 1983). Soms wordt adv niet zozeer los gezien van de verwachte economische ontwikkeling, maar wordt deze laatste geënt op de jaren 1979-1983. Omdat dit recessiejaren waren met een uitzonderlijk lage produktiviteitsontwikkeling en produktiegroei (althans in 1979-1982), biedt ook dat voor adv vooral het perspectief van loon inleveren en weinig werkgelegenheidskreatie.

Adv als taakstelling om de werkloosheid in 10 à 15 jaar op te lossen kan echter ook in een ander licht worden geplaatst. Ik wil hier ingaan op de vraag onder welke voorwaarden de invoering van een 25-urige werkweek in 1995 de werkloosheid, inclusief een groot deel van de verborgen werkloosheid, zou kunnen opheffen.

Het einddoel van volledige werkgelegenheid is duidelijk, evenals de randvoorwaarde (de 25-urige werkweek), zodat de taakstelling voor de produktie en arbeidsproduktiviteit valt af te leiden bij een gegeven aanbodsverwachting. Om enige theoretische samenhangen goed uit te laten komen zal ik eerst een eenvoudig getallenvoorbeeld geven. We nemen hiervoor een bedrijf waar 100 mensen tegen een brutoloon van 10.000 gulden 200 auto's maken. De opbrengst is per auto f 10.000,— zodat de omzet f 2 mln is. Na aftrek van de brutoloon som resteert een kapitaalinkomen (ruimte voor afschrijvingen, rente en winst) van f 1 mln. Dus geldt:

$$\begin{array}{rcl} (100 \text{ personen} \times f 10.000) + 1 \text{ mln} & = & 200 \times f 10.000 \\ 1 \text{ mln} & + & 1 \text{ mln} = & 2 \text{ mln} \end{array}$$

We veronderstellen nu een meerjarige ontwikkeling waarbij de arbeidsproduktiviteit jaarlijks enkele procenten stijgt, terwijl de produktie-

groei daar enigszins bij achterblijft (zeg 3% produktiviteitsgroei en 2% groei van het produktieniveau). Voorts nemen we aan dat de gehele produktiviteitsgroei het gevolg is van automatisering en investeringen in nieuwe machines en dat deze *geheel los van adv* staat. Deze daarom verder autonoom te noemen produktiviteitsgroei wordt nu geheel aangewend voor adv. Het is nu eenvoudig aan te tonen dat door de jaarlijkse produktiviteitsgroei adv met behoud van loon mogelijk is, terwijl bovendien vergroting van het kapitaalinkomen plaatsvindt en de werkgelegenheid stijgt. Immers, vanwege de produktiegroei wordt de omzet nu f 2,04 mln: 204 auto's van f 10.000,—. Door de produktiviteitsstijging zou de werkgelegenheid kunnen dalen tot 99 mensen, die gezamenlijk een loonsom van f 990.000,— ontvangen. Wordt nu echter de arbeidsproduktiviteitsgroei opgeëist voor adv, dan krijgen we een werkgelegenheid van (afgerond⁵) 102 personen. Adv met behoud van loon betekent dan een loonsom van f 1,02 mln. Deze loonsomstijging van f 20.000,— kan ook betaald worden, omdat de omzet met f 40.000,— is gestegen. De loonkosten per eenheid produkt zijn echter niet gestegen. Merk op dat ook de ruimte die voor het kapitaalinkomen overblijft is gestegen met f 20.000,—.⁶ De werkgelegenheid is nu niet, zoals verwacht, met 1 persoon gedaald, maar door adv zelfs met 2 personen (netto) uitgebreid. Dit getallenvoorbeeld maakt een algemeen geldend principe duidelijk:

indien autonome produktiviteitsstijgingen geheel worden aangewend voor arbeidsduurverkorting, kan de werkgelegenheid jaarlijks met een zelfde percentage groeien als de produktie. Hierbij is tegelijkertijd behoud van loon mogelijk, zonder stijging van de loonkosten per eenheid produkt en met uitbreiding van het kapitaalinkomen.

Dit principe kan ook worden geïllustreerd met andere getallen-voorbeelden. Zo zal bij een groei van produktie en produktiviteit die

---

5. Deze afronding mag alleen plaatsvinden bij een kleine omvang van de adv. Bij grotere getallen leidt afronding tot vrij grote afwijkingen, wat met het volgende voorbeeld duidelijk wordt. Bij een adv van 10% en ongewijzigde produktieomvang en produktiviteit wordt vaak gezegd dat de werkgelegenheid met 10% toeneemt. Dat moet echter 11% zijn, omdat door 10% adv een produktieverlies van 10% optreedt. Dit verlies moet door nieuwe werknemers worden opgevangen die echter uiteraard ook 10% korter werken. Er zijn dan dus 11% nieuwe werknemers nodig. Anders gezegd, om van een verlaagd produktieniveau van 90% weer op het

oude niveau van 100% te komen is een werkgelegenheidstoename van 11% nodig ($100\% : 90\% = 1,11$). Tegen deze, toch elementaire, rekenregel wordt vaak gezondigd (zie bijv. CPB 1984a, 84). Door hierna in arbeidsuren te rekenen wordt dit soort vergissingen vermeden.

6. Deze extra kapitaalruimte hoeft niet geheel naar het winstinkomen te vloeien. De arbeidsproduktiviteitsstijging kan immers (mede) het gevolg zijn van automatisering, waarvoor extra investeringen zijn gedaan. Dan stijgen wellicht de afschrijvingen. Dit verschilt van bedrijf tot bedrijf en een algemene uitspraak hierover is niet mogelijk.

beide even groot zijn, bijvoorbeeld 2%, de uitbreiding van werkgelegenheid door adv eveneens 2% kunnen zijn.

Anders wordt de situatie indien niet van 100% herbezetting wordt uitgegaan, maar van bijvoorbeeld 50%. Hetzelfde getalenvoorbeeld wordt nu zó, dat een adv van 3% en herbezetting van 50% leiden tot een werkgelegenheid van 100,5 personen, die tezamen een loonsom van f 1,005 mln vereisen. Het kapitaalinkomen is dan natuurlijk fors gestegen, namelijk met f 35.000,—.

Hier zit nog een belangrijke adder onder het gras. De onvolledige herbezetting kan niet zonder gevolgen blijven: òf de verwachte produktiegroei wordt niet gehaald, òf de arbeidsproduktiviteit is extra opgevoerd. Zo is in het laatste voorbeeld de arbeidsproduktiviteit *per uur* opgelopen tot 0,0526 auto's tegen 0,0515 in de eerste situatie. Let wel: deze produktiviteitsstijging komt *bovenop* de eerder genoemde autonome produktiviteitsgroei. Op zichzelf is dit niet ondenkbaar, omdat door adv organisatorische aanpassingen in de produktie mogelijk zijn, zoals flexibilisering, die zonder adv onmogelijk zijn. Dit laat echter mijn eerdere uitgangspunt onverlet, namelijk dat ook deze extra produktiviteitsstijging kan worden omgezet in extra adv met behoud van loon en vergroting van het kapitaalinkomen.

Dit mikro-ekonomische principe is ook geldig voor de gehele ekonomie. Dan zijn uiteraard wel de gemiddelde arbeidsproduktiviteitsgroei en de nationale ekonomische groei aan de orde. Vanuit het besproken principe voor één bedrijf valt aan te tonen, dat het ook makro-ekonomisch mogelijk is de werkloosheid op te lossen bij een jaarlijks werkgelegenheidsverlies van 1% in de marktsektor door een versnelling van de adv tot een 25-urige werkweek in 1995. Voorts zal ik hierbij afleiden dat dit met behoud van de huidige brutolonen kan zonder dat de loonkosten per eenheid produkt stijgen, mits de produktiegroei 2% bedraagt (en dus de produktiviteit 3% per jaar toeneemt). Evenals in het voorbeeld, zal ik hierbij uitgaan van konstante prijzen (dus geen inflatie) omdat het mij gaat om de reële ontwikkelingen.⁷

Eerst roep ik in herinnering dat in 1995 6,9 miljoen personen aan betaald werk moeten zijn geholpen om de geregistreerde en verborgen werkloosheid op te heffen en de deelnemingspercentages van vrouwen te verhogen tot algemeen westers peil (zie boven). In 1983 is de werk-

---

7. De berekeningen veranderen niet principieel indien wel met inflatie rekening zou worden gehouden. Dan zou de prijs van een auto immers met het inflatiepercentage stijgen. Ook de

lonen zouden dan echter voor de prijsverhoging gekompenseerd worden, evenals het overige inkomen. Reëel, in koopkracht, verandert er dan niets.

gelegenheid 4,6 mln arbeidsjaren, dat is dus 184 mln arbeidsuren per week. Hiervan wordt 1,2 mln arbeidsjaren gewerkt in de kwartaire sektor (48 mln uren; in de marktsektor wordt 136 mln uren gewerkt). Een deel van deze arbeidsjaren wordt in deeltijdarbeid van minder dan 25 uur per week gewerkt door 0,6 mln personen. In arbeidsuren zijn dit 6 en 4 mln⁸ arbeidsuren per week in de markt-, respectievelijk kwartaire sektor. In werkweken van meer dan 25 uur wordt dus gewerkt 130, respectievelijk 44 mln arbeidsuren per week. Arbeidstijdverkorting tot 25 uur per week in de kwartaire sektor betekent dat deze 44 mln uren kunnen worden verdeeld over 1,76 mln personen. In de marktsektor moet rekening worden gehouden met een werkgelegenheidsverlies van 1% per jaar tot 1995, zodat daar de werkgelegenheid dan is gedaald tot 121 mln uren per week. Als de deeltijdarbeid van minder dan 25 uur per week onveranderd blijft, dan kan de overblijvende 115 mln worden verdeeld over 4,6 mln personen die alle 25 uur werken. De werkgelegenheid wordt derhalve 6,36 mln werkenden in 25-uursbanen en 0,6 mln werkenden in deeltijdbanen van minder dan 25 uur. De vereiste werkgelegenheid voor 6,9 mln personen is dus bereikt door een verkorting van de arbeidstijd gedurende 12 jaar met gemiddeld 3% per jaar.

Het blijkt dus mogelijk *zelfs bij een werkgelegenheidsverlies van 1% per jaar in de marktsektor de werkloosheid in twaalf jaar op te lossen door middel van een 25-urige werkweek*. De volgende vraag is die naar de vereiste loonaanpassing.

Volgens het uiteengezette principe is adv zonder looninlevering mogelijk (bij kostenneutraliteit) als de adv in de pas blijft met de arbeidsproductiviteitsontwikkeling. In dat geval is een twaalf jaar durende *produktiviteitsontwikkeling van gemiddeld 3%* nodig om op de 25-urige werkweek uit te komen. Bij het gegeven werkgelegenheidsverlies (1%) resulteert vervolgens een *vereiste economische groei van 2% per jaar in de marktsektor*.

De mogelijkheden voor een toekomstige adv zijn in mijn ogen dus in het geheel niet zo ongunstig als de sfeer die de hier besproken publikaties ademen zou suggereren. Een 25-urige werkweek *met behoud van loon en zonder werkloosheid...* Ook de in mijn berekening vereiste groei van produktie en produktiviteit, die een taakstelling voor beleid kunnen vormen, zijn niet wereldvreemd te noemen. Voor de eerste van de besproken twaalf jaren wordt zelfs op stabilisering van de werkgelegenheid in plaats van op verlies gerekend en op een economische groei van enkele procenten. Zelfs in de afbraaktijd sinds 1973 was er geen werkgelegenheidsverlies van 1% per jaar.

Ekonomische kanttekeningen

Er zijn aan mijn stellingen nog vele kanttekeningen te verbinden van zowel sociale en politieke aard, als van meer economisch-technische betekenis. Deze laatste volgen nu eerst.

Zowel het mikro-economische getallenvoorbeeld als de afleiding van het algemenere beginsel zijn vooral gericht op de marktsector. Daarbij is uitgegaan van 100% herbezetting, hetgeen verantwoord is omdat ervan uit is gegaan dat de produktiviteitsontwikkeling geheel wordt omgezet in adv. Als in een bepaald jaar de herbezetting minder dan 100% is, dan impliceert dat een extra produktiviteitsverbetering. Die moet dan het jaar daarop weer tot adv leiden. Op de langere termijn is de herbezetting dan 100%.

In de kwartaire sector is er, bij veronderstelling, geen sprake van produktiviteitsstijging, noch van produktiegroei en werkgelegenheidsverlies. Dat betekent allereerst dat makro-economisch, dus voor kwartaire en marktsector gezamenlijk, de groei van produktie en produktiviteit lager zijn dan in de marktsector. Ook het makro-economische werkgelegenheidsverlies dat in voorgaande berekeningen is geïmpliceerd, is lager: niet 1% maar 0,75% per jaar. Het is bij bovengestane berekeningen dus ook mogelijk bij een iets groter werkgelegenheidsverlies in de marktsector de vereiste werkgelegenheid te scheppen, *mits* het gemiddelde (makro-)werkgelegenheidsverlies niet groter dan 0,75% is.

Daarnaast heeft de afwezigheid van groei van produktiviteit in de kwartaire sector gevolgen voor de financiering van adv met behoud van loon voor de kwartaire werknemers. De loonsom voor deze werknemers zal evenredig met de adv moeten toenemen, dus ca 37,5%, afgezien van lagere inschalingen van nieuwe werknemers.⁹ Dit kan gefinancierd worden uit belastinginkomsten die, zelfs bij ongewijzigde belastingtarieven, zullen stijgen omdat het aantal inkomsttrekkers toeneemt en er geen inkomensdalingen plaatsvinden. Of dit ook allemaal goed uitkomt valt niet zo eenvoudig voor te rekenen, omdat allerlei makro-economische kringloopeffecten thans buiten beeld blijven (zie hierna).

Een andere geldstroom waarop kan worden gewezen is die van de sociale zekerheid. Bij de gekozen veronderstellingen neemt het aantal uitkeringstrekkingen wegens werkloosheid en arbeidsongeschiktheid af met meer dan 1 miljoen. Dat is een 'inverdieneffect' van minstens 22 miljard gulden.¹⁰

9. Evenals voor de marktsector is er voor de kwartaire sector van uitgegaan dat nieuwe werknemers gemiddeld evenveel verdienen als de zittende. Omdat de eerste meestal echter lager in de loonschaal worden geplaatst, verwaarloos ik hier dus een

zekere loonkostenbesparing voor de werkgever.

10. Hierbij is aangenomen dat een uitkeringstrekkers (bruto) f 22.000,- kost. Dat is een voorzichtige benadering; vaak wordt uitgegaan van hogere bedragen.

Een belangrijke kanttekening is dat in de becijferingen is afgezien van makro-ekonomische kringloopeffecten. Wat zijn bijvoorbeeld de gevolgen van de gehele operatie voor de totale belastingopbrengsten, de konsumptieve bestedingen, de investeringen, export enzovoorts? Omdat er (loon)kostenneutraliteit is, en ekonomische groei, lijkt me dat het voorgaande een evenwichtig ekonomisch groeipad mogelijk maakt. De makro-ekonomische verdeling van het nationaal inkomen (de AIQ) blijft bij de verkregen berekeningen althans konstant. Of er dan ook een evenwichtig groeipad uitkomt, zal afhangen van de geneigdheid van ondernemers om de – eveneens stijgende – winst-som te investeren. Dit is voor de te voeren ekonomische politiek een sleutelvariabele waarvan afhangt of de ‘taakstelling’ voor de groei van produktie en produktiviteit wordt gehaald. Hier stuiten we weer op de discussie over het te voeren ekonomisch beleid. In relatie tot adv wil ik erop wijzen, dat het te veel (dus meer dan evenredig met de produktiviteitsverandering) inleveren voor adv kan leiden tot een vermindering van het aandeel van de konsumptie in de totale bestedingen. De vraag is dan aan de orde of dit de investeringsgeneigdheid van de ondernemers niet nadelig zal beïnvloeden (vgl. Crone, 1983). De makro-ekonomische modellen kunnen helaas slechts beperkte steun bieden bij het nauwkeurig voorspellen van de makro-ekonomische effecten van adv (CPB, 1984 a; Crone, 1983).

Een laatste ekonomisch-technische kanttekening betreft de individuele inkomensgevolgen. Zoals opgemerkt kan er bij deze omvangrijke adv geen sprake van zijn dat de belasting- en premieheffing onveranderd blijven. De heffingsgrondslag zal immers veranderen, omdat het aantal inkomensstrekkers aanzienlijk zal stijgen en ook de samenstelling daarvan zal veranderen.¹¹ Ook zal de behoefte van de overheid veranderen vanwege de stijging van de loonsom in de kwartaire sektor en een verminderd beroep op de sociale zekerheid. Bovendien zal door de gehele adv-operatie een verschuiving in de behoeften aan sociale voorzieningen plaatsvinden, bijvoorbeeld meer kinderopvang, een andere vrijetijdsbenutting en een andere huursubsidieregeling vanwege de veranderde inkomensverhoudingen. Het betreft hier een reeks politieke keuzen over de verhouding tussen kollektieve en marktsektor, waarop ik hier niet verder kan ingaan. Afhankelijk van hoe deze keuzen uitvallen en welk belastingregiem zou worden vastgesteld, kan meer over de individuele netto-inkomensontwikkeling worden gezegd.

---

11. Er zullen meer inkomens uit betaalde arbeid per leefeenheid komen. Zolang de belastingheffing

niet volstrekt is geïndividualiseerd beïnvloedt dit de belastingopbrengst.

Sociale en politieke kanttekeningen

Al lijkt een intensivering van adv tot een 25-urige werkweek economisch-technisch goed mogelijk, zeker in het politieke en sociale vlak zal een ware omwenteling noodzakelijk zijn.

Allereerst zal het economisch beleid geheel gericht moeten worden op herstel van volledige werkgelegenheid en dienen andere economische grootheden, zoals het financieringstekort, hun allesoverheersende prioriteit te verliezen. Voorts dient de politieke bereidheid te bestaan zoveel mogelijk adv te ondersteunen, in plaats van een en ander passief te volgens zoals thans gebeurt. Het lijkt mij ook wenselijk dat de sociale partners voor adv een decentrale invulling kunnen kiezen. De belangen die op het spel staan zijn echter zo groot, dat een centraal politiek akkoord moet worden overwogen om het einddoel in de jaren negentig te halen. Dat behoeft niet haaks te staan op een decentrale invulling, maar kan juist de voorvechters van adv een steun in de rug bieden. Naast een centraal akkoord zijn ook andere stimulansen voor adv van overheidswege denkbaar, zoals wetgeving, gerichte subsidiëring en lastenverlichting.

Bovendien zal de verdeling van de groei van de produktie en de produktiviteit heel wat voeten in de aarde hebben. Uiteraard zullen de ondernemers een zo groot mogelijk deel van de produktiviteitsstijging willen toevoegen aan het kapitaalkomen of willen gebruiken voor kostprijsverlaging in plaats van het aan te wenden voor adv. Zij zullen mogelijk geen genoegen nemen met de ruimte die er voor hen ontstaat bij een adv konform de arbeidsproduktiviteitsstijging (zie hierboven onder *Arbeidsduurverkorting als taakstelling*), tenzij met name vakbeweging ze hiertoe weet te dwingen. Overigens zou dit heel goed kunnen: het was vóór de recessies van de jaren zeventig zelfs gebruikelijk dat de vakbeweging de verwachte produktiviteitsstijging als inzet voor de onderhandelingen over de arbeidsvoorwaarden koos. Toen werd de produktiviteitsruimte echter vooral benut voor koopkrachtverbetering, vakantieverlenging en de uitbouw van het sociale-zekerheidsstelsel.

Dit brengt me op een volgende sociaal-politieke hindernis bij het realiseren van een aanzienlijke adv. Ook nu zal de keuze moeten worden gemaakt de onderhandelingsruimte bij de loononderhandelingen te benutten voor ofwel koopkrachtverbetering of inkomenshervreiding van de thans werkenden, ofwel voor adv, dus werk en inkomen voor werklozen. De Nederlandse vakbeweging lijkt bereid voor adv te kiezen, hetgeen des te meer kans van slagen zal hebben als een en ander gebeurt in een coalitie met brede maatschappelijke groeperingen (als vrouwen-, jongeren- en werklozenbeweging) en met politieke partijen. Uiteraard dient voor een brede coalitievorming recht te worden gedaan aan de wensen van de coalitiepartners, bijvoorbeeld door de adv-strategie te verbinden met herverdeling van

inkomens en individualisering van inkomens (zie ook Bos, 1984 en Catz, 1983). Ik heb, door uit te gaan van behoud van loon voor iedereen, de inkomensverdeling in de berekeningen ongemoeid gelaten. Ook is een benadering denkbaar dat hoge inkomens wél voor adv inleveren zodat extra ruimte voor adv van anderen vrijkomt.

Als laatste element van sociaal-politieke aard wil ik naar voren brengen, dat adv tot 25 uur per week niet afhankelijk hoeft te zijn van een groei van de produktiviteit en produktie van precies de uitgerekende 3 en 2%. Het is natuurlijk bij hogere groeicijfers goed mogelijk eerder dan in 1995 de werkweek met behoud van loon tot 25 uur terug te brengen. Omgekeerd hoeft een nog lagere groei of groter werkgelegenheidsverlies niet het einde te betekenen voor een grote adv-inspanning. Wel zal daardoor de noodzaak ontstaan van een groter beroep op andere financieringsbronnen, om de koopkrachtoffers te beperken. Ik denk daarbij vooral aan wat er bij adv vrijkomt door het verminderde beroep op de sociale zekerheid en aan een betere benutting van de produktiekapaciteit. Bij een lagere groei kan voorts de overweging ter tafel komen of adv toch tot een zekere mate van loonaanpassing moet leiden.

Konklusie

Mijn konklusie is dat arbeidsduurverkorting tot een 25-urige werkweek in 1995 de werkloosheid (ook de verborgen werkloosheid) kan oplossen, zelfs bij een aanhoudend werkgelegenheidsverlies in arbeidsjaren van 1% per jaar in de marktsector (of 0,75% voor de gehele economie). Het is zelfs mogelijk dat hierbij het huidige loonniveau wordt gehandhaafd, op voorwaarde dat de economische groei in de marktsector ongeveer 2% bedraagt (en dus de arbeidsproduktiviteit 3% stijgt). Dit vereist een sociaal-ekonomisch beleid dat werkgelegenheids-herstel centraal stelt.

Een en ander heb ik met behulp van een tentatieve berekening toegelicht. Wordt ze in een toekomstperspektief geplaatst en losgemaakt van de recessiejaren 1979-1982, dan biedt naar mijn mening arbeidstijdverkorting veel betere mogelijkheden om de werkloosheid te bestrijden dan vaak naar voren wordt gebracht.

57

Literatuur

- De Beer, Paul, 1984, *Arbeidstijdverkorting, noodzaak, mogelijkheden, consequenties*, Wiardi Beckman Stichting, Amsterdam
- De Boer, R., Van Dijk, F.A., Geut, L., Melles, F.G. en Wijers, G.J., 1984, *Herverdeling van werk*, Leiden/Antwerpen
- Bos, Titia, 1984, *Arbeidstijdverkorting van inspiratie naar dilemma*, in S. Franke en M. Linthorst (red.), *Maatschappijvernieuwers in*

- verwarring*, Amsterdam
- Catz, Folkert, 1983, De vele slagen om de arbeidstijd, *Tijdschrift voor Politieke Economie* 7 (1)
- CPB, 1983, *Vooruitberekening van het trendmatige arbeidsaanbod tussen 1980 en 2010*, Den Haag
- CPB, 1984a, *Het belang van veronderstellingen bij de berekening van de macro-economische effecten van herverdeling van arbeid*, door A.F. Bakhoven en C.L. Jansen, Den Haag
- CPB, 1984b, *Centraal Economisch Plan 1984*, Den Haag
- CPB, 1984c, *Verkenning van de Middellange Termijn 1983-1987*, Den Haag
- Crone F., 1983, Arbeidsduurverkorting: het scheppen van werkgelegenheid of alleen bezuiniging en loonmatiging, in J.J. van Hoof e.a., *Herverdeling van Werk*, Kluwer/SISWO
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1983, *Rapportage Arbeidsmarkt 1983*, Den Haag
- SCP, 1982, *Een algemene arbeidsduurverkorting met tien procent*, Rijswijk

---

Over arbeidstijdverkorting publiceerden wij eerder:
 Folkert Catz en Chrétien Felser, *Arbeidstijdverkorting en ziekteverzuimbestrijding*. TPE 5/1
 Folkert Catz, *De vele slagen om de arbeidstijd*. TPE 7/1
 Bedrijfsledengroep IB-FNV, *Naar korter en leuker werken bij de NSEM* (met toelichting door Guido Bayens). TPE 7/1
 Wiemer Salverda, *Jeugdwerkloosheid, jeugdloon en arbeidstijdverkorting*. TPE 7/1